

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא מציעא, פרקים א-ב, עמ' 268-282

שיעור יח

מנין לייאוש בעלים... מנין לאבידה ששטפה נהר

(בבא מציעא כב ע"ב; כז ע"א)

הקדמה

א. ייאוש מדעת

1. ירושלמי: מנין לייאוש בעלים מן התורה?

2. בבלי: מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת?

ב. אבידה ששטפה נהר

1. רש"י: אבידה ששטפה נהר, הואיל ונתיאשו הבעלים

2. תוספות רמב"ן: אבידה ששטפה נהר רחמנא אפקריה

סיכום

הקדמה

במשנה הפותחת את הפרק מופיעה רשימה של חפצים שאין בהם סימן שאבדו ואדם אחר מצא אותם, והדין הוא: "הרי אלו של" – של המוצא. הנימוק הוא שבעלי החפץ התיאשו מהם.

בעקבות האמור במשנה דן הירושלמי (ב, א) בשאלה "מנין לייאוש בעלין מן התורה?". משמעות השאלה היא מה המקור לכך שייאוש של בעל החפץ מאפשר למוצא ליטול את החפץ, ואין הוא צריך לקיים את מצוות התורה להשיב את האבידה. בברייתא אמר רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק שיש ללמוד זאת מהפסוק (דברים כב, ג): "וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם". הלימוד הוא מהמילים: "אשר תאבד ממנו ומצאתה".

בבבלי לא נידונה שאלה זו בסוגייתנו, אך הברייתא בשמו של רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק נזכרה גם כן בניסוח אחר, כשהשאלה בברייתא היא אחרת (כב ע"ב): "מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת?".

מדברי רש"י בפרקנו ובמסכת בבא קמא ניתן להבין שלפיו בברייתא שבבבלי יש מענה גם לשאלה שנשאלה בירושלמי. אך התוספות וראשונים נוספים כתבו שהתשובה בבבלי לשאלה שנשאלה בירושלמי "מנין לייאוש בעלין מן התורה" איננה בברייתא זו, אלא בדברי המשנה (כז ע"א) "אף השמלה היתה בכלל כל אלו...", שלמדה זאת ממילים אחרות באותו הפסוק: "וכן תעשה לשמלתו". בדברים להלן נתמקד בדברי הברייתא בשמו של רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק בירושלמי, ואחר כך בבבלי. נעיין בעיקר בפירוש רש"י בפרקנו וכן בדברי רש"י במסכת בבא קמא בפירוש הברייתא, ונציין גם לדברי החולקים על רש"י.

א. ייאוש מדעת

1. ירושלמי: מנין לייאוש בעלים מן התורה?

בירושלמי (ב, א) נזכרה בפרק זה רק הרישא של המשנה: "אילו מציאות שלו ואילו שחייב להכריז. אילו מציאות שלו – מצא פירות מפוזרין... ולשונות של ארגמן – הרי אילו שלו". לאחר דברי המשנה הללו, נאמר בגמרא:

מניין לייאוש בעלין מן התורה?

רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק: "כן תעשה לחמורו... [ולכל אבדה אשר תאבד ממנו ומצאתה]" (דברים כב, ג).

[1] את שאבוד לו ומצוי לך – את חייב להכריז.

[2] ואת שאינו אבוד לו ומצוי לך – אין את חייב להכריז.

[3] יצא ייאוש בעלים, שאבוד ממנו ומכל אדם.

ההנחה בשאלת הירושלמי היא שהדין "הרי אלו שלו" בכל המקרים במשנה נובע מכך שהבעלים התייאשו ועל כן המוצא אינו צריך להחזיר. אך במשנה עצמה לא נאמר שזו הסיבה. על כך שאלה הגמרא מה המקור לכך שייאוש הבעלים מפקיע את המצווה מהתורה שמוטלת על המוצא להשיב אבידה? התשובה לשאלה היא בברייתא שבה נזכרו שלושה מצבים, והבסיס ללימוד בברייתא מהפסוק הוא המילה "ממנו". התשובה הישירה לשאלת הגמרא היא במצב השלישי. להלן שלושת המצבים:

[1] חפץ שיש בו סימן שאבד מהבעלים, המוצא חייב להכריז, וכאמור במשנה (ירושלמי ב, ג): "ואילו חייב להכריז – מצא פירות בכלי... כדי יין וכדי שמן – חייב להכריז", וכן כאמור במשנה (שם י): "אי זו היא אבידה? ...חמור וכליו הפוכין, פרה רצה בין הכרמים – הרי זו אבידה".

[2] חפץ שלא נאבד מהבעלים ואדם מצא אותו, הוא אינו חייב להכריז. דוגמה לדבר במשנה (ירושלמי ב, ד): "מצא אחר הגפה או אחר הגדר גוזלות מקושרין או בשבילין שבשדות – הרי זה לא יגע בהן". לא רק שהמוצא אינו חייב להכריז, אלא שאף אסור לו לגעת בחפץ כי הבעלים יחזרו לקחת את מה שהניחו.

[3] חפץ שהוא "אבוד ממנו" – מהבעלים, ושהוא "אבוד... מכל אדם". במקרה זה ההנחה היא שהבעלים התייאשו ועל כן הדין הוא "הרי אלו שלו" – של המוצא. הריטב"א (כז ע"א) הסביר כך את המצב השלישי שבירושלמי:

בירושלמי למדו לייאוש שהוא קונה במציאה מדכתיב "אשר תאבד ממנו ומצאתה" את שהוא אבוד ממנו ומצוי לך אתה חייב להחזיר, יצא יאוש בעלים שאבוד ממנו ומכל אדם". כלומר כגון זוטו של ים, דלהכי שרייה רחמנא משום דאיכא יאוש.

כך כתב הריטב"א במקום נוסף (כד ע"א):

דזוטו של ים ושלוליתו של נהר להכי שרייה רחמנא משום דאיכא יאוש בעלים, ומשם למדו בירושלמי דיאוש קונה במציאה.

הירושלמי ציין את דברי רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק בהקשר למקרים שנזכרו במשנה "אלו מציאות שלו – מצא פירות מפוזרין...", בהם הדין הוא: "הרי אלו שלו". לא נזכר כלל בירושלמי בפרק אלו מציאות ולא בהקשר למשנה הראשונה המקרה של "זוטו של ים" או מקרה דומה שנהר שטף את האבידה. אך נראה שהכוונה היא שבזוטו של ים החפץ הוא של המוצא בין יש בו סימן בין

אין בו סימן. ההנחה היא שבזוטו של ים הבעלים התיימש גם אם יצעק ויטען שלא התיימש. כך אמר רבי יוחנן עצמו (ירושלמי בבא קמא י, ה):

שטף נהר חמורו והיה צווח ואומר: לא נתיימשתי. ריש לקיש אמר: כל זמן שצווח לא נתיימש. רבי יוחנן אמר: חזקה מיימש הוא.¹

הנחה היא שחפץ שנשטף בים או בנהר יאבד ואין סיכוי למצוא אותו, ועל כן ברור שבעל החפץ מתיימש. כך כתב הראב"ד (שיטה מקובצת, כב ע"א) בנוגע לסיכוי להציל חפץ שנשטף בים או בנהר: זוטו של ים ושוליתו של נהר אינו מקום הצלה. ואם ינצל משום דבר, מעשה שמים הוא, ואחת מני אלף הוא.

כך גם כשהמאבד יתיימש כי אין בחפץ סימן. החפץ "אבוד ממנו" כי המאבד איננו יכול לתת סימנים, וממילא החפץ גם "אבוד... מכל אדם" במובן זה שגם אם אדם ימצא את החפץ הוא אינו יכול לקיים את המצווה להשיב אבידה, כי אין לו דרך להשיב את האבידה לבעלים. הסבר זה למקרה שהחפץ "אבוד ממנו ומכל אדם" הוא מראה הפוכה למקרה הראשון שנזכר בירושלמי "את שאבוד לו ומצוי לך". שם החפץ נאבד מהבעלים אך הוא נמצא בידי אדם אחר ועל פי הסימנים שבחפץ הוא יכול להחזיר, ועל כן הדין הוא "את חייב להכריז".

לפי הירושלמי יאוש בעלים קיים בשני מצבים:
א. כשחפץ שיש בו סימן "אבוד ממנו", והוא גם אבוד "מכל אדם" במובן זה שהסיכוי שמישהו ימצא אותו קלוש ביותר, כמו בזוטו של ים ושולית של נהר. לסימן שיש בחפץ אין תועלת כי כאמור אין סיכוי שהחפץ ימצא.
ב. כשחפץ שאין בו סימן "אבוד ממנו", והוא גם אבוד "מכל אדם", כי גם אם הוא ימצא, המוצא לא ידע למי להחזיר.

2. בבלי: מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת?

בגמרא (כב ע"ב) נזכרה ברייתא דומה לזו שבירושלמי (ב, א) אך שם השאלה והתשובה שונות:

תא שמע: דאמר רבי יוחנן משום רבי ישמעאל בן יהוצדק:²

מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת?

דכתיב "וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה" (דברים כב, ג).

[1] מי שאבדה הימנו ומצויה אצל כל אדם.

[2] יצאתה זו שאבדה ממנו ואינה מצויה אצל כל אדם.³

¹ הרב אברהם דב כהנא שפירא (שו"ת דבר אברהם, ב, סימן טז, ג) דן אם דברי רבי יוחנן הללו בירושלמי (בבא קמא י, ה) הם לשיטתו בירושלמי (ב, א) "דילף יאוש משטפה נהר".

² ברייתא זו נזכרה גם בהמשך הפרק (כז ע"א) אך בשמו של רבי שמעון בן יוחאי: "דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: מניין לאבידה...".

³ הרא"ש (ב, ב) ציטט את דברי הברייתא וכתב אחר כך: "ואפילו עומד וצוח, נעשה כצווח על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים". כוונתו לומר שגם אם אותו אדם שרכושו נשטף בנהר עומד וצווח שהוא איננו מתיימש, אין ערך לדבריו, ואם משהו ימצא את הרכושו, יהיה רשאי לקחת. המשפט שהרא"ש כתב הוא ציטוט מדברי הגמרא (כד ע"ב): "רבא הוה שקיל ואזיל בתריה דרב נחמן בשוקא דגלדאי, ואמרי לה בשוקא דרבנן, אמר ליה: מצא כאן ארנקי מהו? אמר ליה: הרי אלו שלו. בא ישראל ונתן בה סימן מהו? אמר ליה: הרי אלו שלו. והלא עומד וצווח! נעשה כצווח על ביתו שנפל, ועל ספינתו שטבעה בים".

המשפט "מי שאבודה הימנו ומצויה אצל כל אדם" דומה למשפט בירושלמי "את שאבוד לו ומצוי לך – את חייב להכריז". בברייתא בבבלי אין התייחסות למצב שלא אבוד ממנו ומצוי אצל אחרים כמו בירושלמי.

המצב השני בברייתא הוא: "יצתה זו שאבודה ממנו ואינה מצויה אצל כל אדם". מצב זה הוא התשובה לשאלה "מנין לאבידה ששטפה שהיא מותרת". "יצתה זו" – התשובה ממוקדת במקרה זה בלבד, "אבידה ששטפה נהר" שנזכר בשאלה. היא "אבודה ממנו" – מהבעלים, ו"אינה מצויה אצל כל אדם" – ההנחה היא שאיש לא ימצא חפץ שנשטף בנהר או בים. כך הסביר רבינו חננאל (כא ע"ב) את הברייתא:

"יצאת זו ששטפה נהר שאבודה ממנו ומכל אדם" הלכך הרי היא למוצאה, בין אית ליה בה סימן בין לית ליה בה סימן – שרי, דהא ודאי נתייאש הימנה.

ברייתא זו נזכרה בגמרא (כב ע"ב) בסוף סוגיית ייאוש שלא מדעת ובעקבות האמור בה למדה הגמרא על כך שבמקרה שאבד חפץ שאין בו סימן, והמוצא מצא את החפץ לפני שבעל החפץ התייאש ממנו, הדין הוא שייאוש שלא מדעת לא הוי ייאוש, ובכך הכריעה הגמרא במחלוקת בין אבוי לרבה בנוגע לייאוש שלא מדעת כדברי אבוי.⁴ אבל הברייתא עצמה מלמדת על אבידה שהבעלים התייאשו ממנה – חפץ עם סימן ששטפו נהר.

כאמור, השאלה והתשובה בברייתא בבבלי אינן כשאלה והתשובה בברייתא בירושלמי. להלן נוסחאות הברייתא בתלמודים, וההבדל המודגש בניסוח השאלה והתשובה:

ברייתא בירושלמי	ברייתא בבבלי	
השאלה	מנין לייאוש בעלין מן התורה? שהיא מותרת?	מנין לאבידה ששטפה נהר
הפסוק	"וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה" (דברים כב, ג).	
אבידה שיש בה סימן שנמצאה	את שאבוד לו ומצוי לך – את חייב להכריז.	מי שאבודה הימנו ומצויה אצל כל אדם.
חפץ שלא נאבד מהבעלים אלא הונח על ידם	ואת שאינו אבוד לו ומצוי לך – אין את חייב להכריז.	_____
	יצא ייאוש בעלים שאבוד ממנו, ומכל אדם.	יצאתה זו שאבודה ממנו, ואינה מצויה אצל כל אדם.

השאלה – בירושלמי היא כללית: "מנין לייאוש בעלין מן התורה". כוונת השאלה היא באילו מצבים ייאוש של בעל החפץ מאפשר למוצא לא לקיים את מצוות השבת אבידה. בבבלי השאלה היא בנוגע למקרה ממוקד בלבד: "אבידה ששטפה נהר", שהדין הוא שתמיד מותר לקחת את החפץ, אף אם יש בו סימן.

התשובה – בירושלמי: "יצא ייאוש בעלים" כשהחפץ "אבוד ממנו", ושהחפץ אבוד "מכל אדם" בשני מצבים: [1] אין אדם שימצא אותו – כי החפץ נשטף בנהר או נסחף בזוטו של ים, ועל כן גם

⁴ הרב זרחיה הלוי (המאור הגדול, יב ע"א–ע"ב בדפי הר"ף) כתב שהדיון בגמרא בעקבות הברייתא שממנו למדו שייאוש שלא מדעת לא הוי ייאוש הוא גם מדברי רבי יוחנן. הרמב"ן (מלחמת ה' שם) חלק עליו וכתב שאין אלו דברי רבי יוחנן אלא דברי הגמרא.

אם יש סימן בחפץ, הסימן לא יועיל; [2] ישנה אפשרות שאדם אחר ימצא אותו, אך אם אין בחפץ סימן, המוצא לא ידע למי להחזיר. בבבלי: "יצא זו" – ההתייחסות היא רק בנוגע לאבידה ששטפה נהר, שהיא אבידה ש"אבודה ממנו, ואינה מצויה אצל כל אדם". אין סיכוי שהחפץ האבוד יימצא.

ב. אבידה ששטפה נהר

1. רש"י: אבידה ששטפה נהר, הואיל ונתיאשו הבעלים

מדברי רש"י ניתן להבין שהוא פירש שמהברייתא שנזכרה בבבלי ניתן ללמוד גם את מקור הדין בנוגע לייאוש באופן כללי ולא רק בנוגע לאבידה ששטפה נהר, וכפי שנלמד בברייתא בירושלמי. בגמרא (בבא קמא סו ע"א) נאמר שמוצא אבידה "כיון דמייאש מרה מינה מקמי דתיתי לידיה, קני ליה". רש"י (ד"ה מוצא) הסביר את המקור לכך שאם הבעלים התיאשו מהחפץ שאבד לפני שהמוצא מצא את החפץ, הוא קנה:

מקמי דתיתי לידיה קני לה, אם נתיאשו בעלים קודם שמצאה זה – קנה. דתניא באלו מציאות (בבא מציעא דף כב:) "מנין לאבידה ששטפה נהר הואיל ונתיאשו הבעלים שהיא מותרת? תלמוד לומר 'אשר תאבד ממנו' שאבודה ממנו ומצויה לשאר בני אדם, 'צתה זו...' אלמא קני.

המילים המודגשות אינן מופיעות בברייתא בסוגייתנו. רש"י הוסיף אותן כפירוש לשאלת הגמרא, ולפיו ממקרה זה של אבידה ששטפה נהר יש ללמוד באופן כללי שאם בעלים מתיאשים מחפץ, אזי מותר למוצא לקחת את החפץ והוא איננו צריך להכריז ולהשיב לבעלים. בעל חפץ שאבד מתיאש מחפץ שיש בו סימן אם הוא נסחף בנהר או בים, או כשאין לחפץ סימן. רש"י ציטט את הלימוד בברייתא שבסוגייתנו בבבלי ולא את הירושלמי, ולפיו כך יש ללמוד את הברייתא שבבבלי.⁵ בנוגע לאבידה ששטפה בנהר, כמה פעמים נזכר בגמרא שאם בכל זאת אדם אחר מצא חפץ שנסחף בנהר או בים, הרי אלו שלו, והנימוק הוא שהבעלים התיאשו. בתוספתא (ב, ב) שנזכרה בגמרא (כד ע"א) נאמר:

וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר: המציל מן הארי ומן הדוב ומן הנמר ומן הברדלס, ומן זוטו של ים ומשלוליתו של נהר, המוצא בסרטיא ופלטיא גדולה, ובכל מקום שהרבים מצויין שם – הרי אלו שלו, מפני שהבעלים מתיאשין מהן.

מותר למוצא לקחת מציאה שנפלטה מזוטו של ים ומשלוליתו של נהר "מפני שהבעלים מתיאשין מהן". בגמרא (כב ע"א) בסוגיית ייאוש שלא מדעת נזכרה ברייתא:

שטף נהר קוריו עציו ואבניו ונתנו בתוך שדה חבירו – הרי אלו שלו, מפני שנתיאשו הבעלים.

רש"י (ד"ה הרי) הסביר:

הרי אלו כו' – הכי גרסינן: 'הרי אלו שלו מפני שנתיאשו הבעלים'. דכל שטיפת נהר כקורות עצים ואבנים, הבעלים ידעו בה מיד דיש לה קול.

⁵ הרב אברהם דב כהנא שפירא (דבר אברהם, א, סי' כה, כב) כתב שמדברי הראב"ד (הל' גזילה ואבידה טז, ח) ניתן להבין גם כן שהוא סבר כרש"י שאבידה ששטפה נהר מותר למוצא לקחת כי הבעלים התיאשו.

ההנחה היא שהבעלים מודעים באופן מיידי לחפץ שאבד והם מתייאשים ממנו, ובמקרה שהקורות העצים והאבנים הללו יגיעו לידי של אדם אחר, יהיה זה לאחר שהבעלים התייאשו. רש"י ציין שכך צריך לגרוס "מפני שנתייאשו הבעלים" כי בתוספתא (כתובות ח, ה; בבא קמא י, יב) הגרסה שונה:

שטף נהר עצים ואבנים וקורות נטל מזה ונתן לזה.
אם נתיאשו הבעלים – הרי אלו שלו,
ואם היו בעלים מרדפין אחריהן או שהיו במקום אחר – הרי אלו של בעלים.

לפי גרסה זו ישנה אפשרות שבעלים לא יתייאשו מחפץ שנשטף ע"י הנהר, ותוספות (כב ע"א ד"ה שטף) וראשונים אחרים שגרסו כתוספתא בגמרא, הסבירו שהוא רודף "ביכול להציל בקל אם רודף בשעת שטיפה". אם לא, הרי זה כזוטו של ים.

גם מדברי רש"י בתחילת סוגיית יאוש שלא מדעת משמע שהוא הבין שמדברי רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק יש ללמוד על יאוש בעלים ולא רק למקרה של אבידה ששטפה נהר. בגמרא (כא ע"ב) נאמר:

בדבר שיש בו סימן כולי עלמא לא פליגי, דלא הוי יאוש. ואף על גב דשמעיניה דמיאש לסוף לא הוי יאוש, דכי אתא לידה, באיסורא הוא דאתא לידה. דלכי ידע דנפל מיניה לא מיאש, מימר אמר: סימנא אית לי בגויה, יהבנא סימנא, ושקילנא ליה.
בזוטו של ים ובשלוליתו של נהר, אף על גב דאית ביה סימן – רחמנא שרייה, כדבעינן למימר לקמן.

כי פליגי – בדבר שאין בו סימן. אב"י אמר: לא הוי יאוש... רבא אמר: הוי יאוש,

בשני המצבים הללו מדובר שלחפץ שאבד יש סימן, והדין בהם מוסכם על הכול. בנוגע למקרה של אבידה שנשחפה בזוטו של ים ובשלוליתו של נהר, אמרה הגמרא שהדיון בזה הוא "לקמן". רש"י (ד"ה לקמן) הסביר: "לקמן בשמעתין 'מנין לאבידה ששטפה נהר...'". רש"י הפנה לברייתא (כב ע"ב) שאמר רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק. לפי רש"י "זוטו של ים ושלוליתו של נהר" וכן "אבידה ששטפה נהר" – אלו אותם מקרים. רש"י (ד"ה זוטו, וד"ה שלוליתו) כתב שהמים הללו שוטפים וסוחפים את מה שבדרכם.

בנוגע למה שנאמר בגמרא (כא ע"ב) "רחמנא שרייה" כתב רש"י (ד"ה רחמנא שרייה): "ואפילו באת ליד המוצא לפני יאוש". רש"י ציין את יאוש של בעל החפץ שיש בו סימן שנשחף בנהר או בים, כגורם משמעותי לכך שהמוצא רשאי ליטול את האבידה. אך באיזה מקרה המוצא ייקח חפץ שיש בו סימן כשהבעלים טרם התייאשו? נראה שרש"י התכוון לומר שייתכן שבפועל הקורות שנשטפו הגיעו לידי המוצא לפני שהבעלים התייאשו, אך במקרה כזה של אבידה ששטפה נהר או אבידה שנשחפה בזוטו של ים או בשלוליתו של נהר, אין לומר את שאמרה הגמרא קודם לכן במצב הקודם בנוגע לחפץ שיש בו סימן:

בדבר שיש בו סימן כולי עלמא לא פליגי דלא הוי יאוש. ואף על גב דשמעיניה דמיאש לסוף לא הוי יאוש, דכי אתא לידה, באיסורא הוא דאתא לידה. דלכי ידע דנפל מיניה לא מיאש, מימר אמר: סימנא אית לי בגויה, יהבנא סימנא, ושקילנא ליה.

רש"י פירש את תוכן דברי הגמרא שנאמרו בארמית בנוגע לחפץ שיש בו סימן.⁶ לפי רש"י באבידה ששטפה נהר חידשה התורה שמותר ליטול לפני יאוש במובן זה שהמוצא איננו צריך לברר אם

⁶ כיוון כזה בהסבר רש"י כתב הרב ברוך ספיר ("סוגיות יאוש באבידה", מקדמי ארץ, ט, עמ' 271, הע' 16).

הבעלים התייאשו.⁷ זאת מפני שכאשר חפץ אבד בנהר או בים – גם כשיש בו סימן הייאוש הוא מידי. מבחינת הבעלים, החפץ נעלם לגמרי כאילו נשרף או כלה בדרך כלשהי ולא ישוב אליהם לעולם, כי הסיכוי למצוא אותו אפסי. רש"י (כב ע"א ד"ה הרי) כתב: "דכל שטיפת נהר כקורות עצים ואבנים, הבעלים ידעו בה מיד דיש לה קול". אמנם לא כל אבידה נשטפת על ידי הנהר בקול, ולא תמיד יודעים מיד על חפץ שנשטף בנהר, אך כשהדבר ייודע להם, הם יתיאשו מיד כי מבחינתם החפץ איננו קיים עוד. ומכיוון שכך, חידשה התורה שאין המוצא צריך לברר אם הבעלים התיאשו. זאת בשונה מחפץ שאין בו סימן, שגם כשנודע לבעלים שהוא אבד אין הם מתייאשים ממנו מיד. הם מנסים לחפש אולי הם הניחו אותו במקום אחר, אולי הם נתנו אותו למישהו וכד'. רק אחר שהם בדקו את כל האפשרויות למצוא את החפץ ולא מצאו, רק אז הם מתייאשים. מכאן יש ללמוד שבמצבים אחרים שבהם ברור שהבעלים מתייאשים מסיבה אחרת – כשאין סימן בחפץ, מותר למוצא לקחת.

יוצא אפוא שהבנת רש"י את הברייתא שאמר רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק בבבלי, תואמת את ההבנה של הברייתא על פי הגרסה בירושלמי, אם כי ההתייחסות המרכזית בברייתא בבבלי היא בנוגע לאבידה ששטפה נהר, ולא המקור לייאוש בעלים מן התורה.

2. תוספות, רמב"ן: אבידה ששטפה נהר רחמנא אפקריה

התוספות (כז ע"א ד"ה מה) ציינו לדברי הגמרא (בבא קמא סו ע"א) שהזכרנו לעיל, שם נאמר שאם המוצא מצא את האבידה לאחר שהבעלים התיאשו, הוא רשאי לקחתה. ענין זה נזכר שם לאחר שהגמרא אמרה שגזילה נקנית בייאוש בעלים כמו אבידה. תוספות שאלו: "ואם תאמר ואבידה גופה מנלן?". תשובת תוספות היא שבבבלי למדו על ייאוש בעלים מן התורה מהמילים "וכן תעשה לשמלתו" וכאמור במשנה (שם) על בסיס מדרש ההלכה (ספרי דברים, פיסקא רכד):

אף השמלה היתה בכלל כל אלו. ולמה יצאת? להקיש אליה, לומר לך: מה שמלה מיוחדת שיש בה סימנין ויש לה תובעין, אף כל דבר שיש בו סימנין ויש לו תובעים חייב להכריז.

בפסוק (דברים כב, ג) כתוב: "וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה". תוספות הסבירו בהרחבה את דברי המשנה והסיקו מכאן: "אבל דברים שאין בהן סימן הוי שלו לפי שהבעלים נתיאשו". בסוף דבריהם כתבו התוספות:

...ומיהו בירושלמי יליף: "מניין ליאוש מן התורה? אמר רבי יוחנן: 'אשר תאבד ממנו' מי שאבודה ממנו ומצויה אצל כל אדם, יצאה זו...".

מאותו פסוק, מהמילה "ממנו", למד רבי יוחנן בשם רבי שמעון יהוצדק בברייתא בירושלמי על ייאוש בעלים, ואילו התוספות כתבו שבבבלי למדו זאת מהמילים "וכן תעשה לשמלתו". גם הרמב"ן (כז ע"א) סבר כתוספות וחלק על רש"י:

מצאתי בפירוש רש"י ז"ל למעוטי מידי דידיעין ביה דמיאש, וכן מפורש בהלכות ועיקר.

כוונת הרמב"ן לדברי רש"י (ד"ה אף) במשנה (שם) שכתב: "אף כל שיש לו תובעין – למעוטי מידי דידיעין ביה דמיאש". מכאן שגם רש"י סבר שלומדים על ייאוש באבידה משמלה. הרמב"ן המשיך:

⁷ כך כתב גם הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה יד, ד): "וכן אם מצא דבר שיש בו סימן בים ובנהר וכיוצא בהן, או במקום שרובו גוים, הרי זה בחזקת שנתיאשו ממנו בעליו משעה שנפל ולפיכך הרי הוא של מוצאו אף על פי שלא שמע הבעלים שנתיאשו ממנו".

אבל מה שפרש רש"י ז"ל בבבא קמא בפרק מרובה (ס"ו א') דיאוש קונה מדתניא בפירקין "מנין לאבדה ששטפה נהר שמותרת וכו'... אלמא יאוש קני", זה אינו נכון, דהא יאוש שלא מדעת הוא ולא הוא יאוש, אלא דהתם רחמנא שרייה והוי הפקר. ועוד "שלמה" למה לי דהא עיקר משמעותיה לדבר שיש לו תובעין אתא, כדאיתא בגמרא. אבל בירושלמי גרסינן הכי "מנין ליאוש בעלים מן התורה? רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק 'וכן תעשה... ממנו ומצאתה' את שהוא אבוד לו ומצוי לך אתה חייב להכריז, יצא יאוש בעלים שהוא אבוד ממנו ומכל אדם".⁸

לפי הרמב"ן יש כביכול סתירה בדברי רש"י. בגמרא (בבא קמא סו ע"א) משמע מרש"י (ד"ה מוצא) שהוא למד על יאוש בעלים מאבדה מדרשת רבי יוחנן בשם רבי שמעון יהוצדק, ואילו מדברי רש"י במסכתנו (כז ע"א ד"ה אף) משמע שהוא למד על יאוש בעלים מאבדה מהפסוק "וכן תעשה לשמלתו" כמו התוספות. הרב ישראל ליפשיץ (תפארת ישראל, יכין, משנה בבא מציעא ב, ה ה) הסביר:

תובעים – מדאין שמלה נעשית מאליה ובעליה תובעים אותה, לאפוקי בהניחה בעליה במקום שאינו משתמר, שאין בעליה תובעין אותה, דאבדה מדעת היא [כנ"ל כוונת רש"י הכא, ומתורץ קושי תוספות בבא קמא סו ע"א].

נראה להוסיף על דבריו שרש"י הבין שעיקר הדרשה שנזכרה במשנה באה ללמד שעל המוצא להכריז כשבחפץ יש סימנים וממילא יכולים להיות לו תובעים. אם עיקר הלימוד היה על יאוש באבדה, אזי היה זה צריך להיות כתוב במפורש במשנה, ולכאורה העיקר חסר מהספר. יש להניח שרש"י גם לא הכיר את הסברם של בעלי התוספות, שהיו אחריו, לדברי המשנה "אף השמלה", ושהתקבל אחר כך גם על הרמב"ן וראשונים נוספים.⁹

לפי הרמב"ן בברייתא בירושלמי למד רבי יוחנן בשם רבי שמעון יהוצדק מהמילה "ממנו" על יאוש בעלים באבדה. אך מדברי הברייתא הדומה לזו שבירושלמי שנזכרה בסוגייתנו (כב ע"ב) למדו על אבדה ששטפה נהר ש"רחמנא שרייה" לא מפני שהבעלים התייאשו, אלא מפני שהתורה התירה וזה הפקר.

הביטוי "רחמנא שרייה" נזכר בתחילת הסוגיה (כא ע"ב) בנוגע לאבדה שנסחפה בזוטו של ים ובשלוליתו של נהר. הרמב"ן הסביר את הגמרא (כא ע"ב, כד ע"א):

⁸ הרמב"ן (כב ע"ב) כתב גם כן: "דיאוש משמלה נפקא לן כדתנן בפירקין". כך כתב גם תלמיד רבנו פרץ (שיטה מקובצת, כב ע"ב). הר"ן (כז ע"א) הבין שרש"י למד על יאוש באבדה משמלה, אך לא הקשה עליו מדבריו בבבא קמא וכפי שהקשה הרמב"ן, אלא כתב: "ומיהו בירושלמי מפיך יאוש מ'אשר תאבד [ומצאתה]... ולפי זה מאן דמפיק לי בגמרא [בירושלמי] מ'ומצאתה', פליגא אמתניתן, ולא מחוור". התוספות והרמב"ן הציגו את פירושם למשנה "אף השמלה" כמקור לייאוש באבדה, וציינו שבירושלמי לומדים זאת מהמילים: "ממנו ומצאתה". הריטב"א (כז ע"א) הציג זאת כקושיה: "ולמדנו ממנה [=משמלה] דיאוש קנה, ולשון המשנה מתיישב יפה לפירוש זה. ומיהו קשה עליו, שהרי בירושלמי למדו ליאוש שהוא קונה במציאה מדכתיב 'אשר תאבד ממנו ומצאתה' – 'את שהוא אבוד ממנו ומצוי לך אתה חייב להחזיר יצא יאוש בעלים שאבוד ממנו ומכל אדם' כלומר כגון זוטו של ים דלהכי שרייה רחמנא משום דאיכא יאוש. דאלמא קים להו דלא ילפינן יאוש משמלה, ובירושלמי שפיר ידעי פירושא דמתניתין". כוונת הריטב"א היא שבירושלמי לא למדו על יאוש באבדה מהמשנה "אף השמלה", ואם כן אין הכרח להסביר שזה המקור לעניין.

⁹ אחרונים נוספים השיבו על הסתירה כביכול בדברי רש"י: הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (מרומי שדה, בבא קמא סו ע"א); הרב שמואל רוזובסקי (שיעורי ר' שמואל, בבא מציעא כז ע"א); הרב נחום פרצוביץ (חידושי ר' נחום, בבא קמא סו ע"א אות עא), ועוד.

זוטו של ים ושלוליתו של נהר דאית בה סימן, **רחמנא אפקריה**. מסתברא דהפקר גמור הוא ואפילו מרדף אחריהם, ואפילו אמר בפירוש לא מיאשנא, אפילו הכי שריא, דרחמנא אפקריה.¹⁰

"רחמנא שרייה" הכוונה היא ש"רחמנא אפקריה". הרשב"א (כב ע"א) הסביר עוד:

שלוליתו של נהר שאמרו היינו כשהוא הולך באמצע הנהר וחריפותו, דהשתא אינו יכול להציל כלל. וכשהוא מציל מעשה נס הוא, ואבודה ממנו ומכל אדם היא.

בשיטה מקובצת (כא ע"ב) נאמר:

זוטו של ים ושלוליתו של נהר. משמע כשאנו יכול להציל אפילו על ידי הדחק וזו היא הנקראת אבודה ממנו ומכל אדם. ואפילו עומד וצווה וכל שכן בלא יודעים. **דלאו מתורת יאוש נגעו בה אלא מגזירת הכתוב**. זה נראה לי. שיטה.

"רחמנא שרייה" הכוונה ש"רחמנא אפקריה", שזו "גזירת הכתוב", ואין ללמוד ממקרה זה על שום מקרה אחר.

מה הוא הסברם של הראשונים הללו לברייתא (כב ע"א): "שטף נהר קוריו עציו ואבניו ונתנו בתוך שדה חבירו – הרי אלו שלו, מפני שנתייאשו הבעלים". כאמור לעיל, בתוספתא הגרסה היא "אם נתייאשו הבעלים" וכך הם גרסו בגמרא. הרב זרחיה הלוי (המאור הגדול, יב ע"א בדפי הרי"ף) הבחין בין "זוטו של ים ושלוליתו של נהר" ו"אבידה ששטפה נהר" לבין "שטף נהר קוריו עציו ואבניו":

"מנין לאבידה ששטפה נהר שמותרת..." פירוש היינו "זוטו של ים ושלוליתו של נהר" שנפלה לו האבידה באמצעות הנהר מקום שהמים שוללין בהם... מותר אפילו שלא מדעת, דרחמנא שרייה בכל ענין, ואין צריך ליאוש שלו ולא לידיעתו לפי שהיא אבודה ממנו ומכל אדם. ואין דומה לזה "שטף נהר קוריו עציו ואבניו" שזו השטיפה אינה בשלולית כלומר באמצעותו של נהר אלא בגדותיו ע"י רוב גשמים ואידי דיקרי פלטי להו מיא, וממנו הם אבודים אבל לא מכל אדם שאפשר שיחסרו המים כשיגיעו למקום אחר ויניחום המים ברשות אחר.

¹⁰ דברים דומים לדברי הרשב"א כתב גם הריטב"א (כא ע"ב, כב ע"א). במיוחס לריטב"א (כב ע"א) מופיע שאמימר ורב אשי אכלו מהפירות של מרי בר איסק "דמידע ידעי דמינח הוי נחא ליה למרי בר איסק שיהנה תלמיד חכם מנכסיו ולא אתא באיסורא לידיה, דרחמנא שרית מעיקרא. כי אף על גב דלא ידע כי האי שהן תלמידי חכמים, כדאמרין בזוטו של ים". מדברי הריטב"א הללו הסיק הרב דוד טביל (נחלת דוד, כב ע"א): "ומדבריו למדנו דאיהו מפרש להא דאמרין בזוטו של ים כו' דשריותא דזוטו של ים הוא מטעם יאוש". את פירוש דברי הריטב"א הללו על ידי הנחלת דוד ציטט גם הרב שמואל רוזובסקי (שיעורי ר' שמואל, בבא מציעא כב ע"א), וגם הוא הסיק שהריטב"א סבר שדין זוטו של ים הוא מטעם יאוש. כך כתב גם הרב נפתלי טרופ (חידושי הגר"ט, בבא מציעא ס' קנ). נראה להעיר שהריטב"א לא כתב שם כלל את השורש יא"ש. ההשוואה לזוטו של ים היא שבמצב כזה "רחמנא שרית מעיקרא" ולזה נתכוון הריטב"א "כדאמרין בזוטו של ים". כאמור לעיל הריטב"א (כא ע"ב) הסביר על פי הבבלי שחפץ שנסחף בזוטו של ים – התורה הפקירה אותו. בגמרא (כו ע"ב) נאמר בנוגע למטבע שנפל בחול שהמוצא איננו צריך להחזיר כי הבעלים התייאשו. הריטב"א (שם) כתב: "דחלתא כזוטו של ים היא שהיא אבודה מכל העולם". כוונת הריטב"א בהשוואה זו לומר שאין סיכוי למצוא מטבע בחול כמו שאין סיכוי למצוא אבידה בזוטו של ים, ועל כן בשני המקרים הללו הבעלים מתייאשים מיד, "ומה שעושה בכברה אנו דנין אותו כאלו אמר בלבו משכחנא סלע דנפל מחבראי לומר שמתעסק בעלמא הוא דעל כרחו איאוש מייאש" (ראה לקמן בהערה הבאה הסבר דומה בדברי הרמב"ם).

גם לפי בעל המאור "רחמנא שרייה" ולא מפני שהבעלים התייאשו. הרמב"ן (מלחמת ה' שם) הסכים לפירוש זה של בעל המאור. כאמור לפי רש"י כל המקרים שנזכרו בגמרא בנוגע לים או נהר ששטף הבעלים מתייאשים, ומהלימוד בברייתא בבבלי "מנין לאבידה ששטפה נהר" יש ללמוד על ייאוש בעלים ולא רק בהקשר לאבידה ששטפה נהר.¹¹

מה הסברם של ראשונים לתוספתא (ב, ב) שנזכרה בגמרא (כד ע"א):

וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר: המציל מן הארי ומן הדוב ומן הנמר ומן הברדלס, ומן זוטו של ים ומשלוליתו של נהר, המוצא בסרטיא ופלטיא גדולה, ובכל מקום שהרבים מצויין שם – הרי אלו שלו, מפני שהבעלים מתיאשין מהן.

הרא"ש (ב, ו) כתב: "האי מתייאשין – אסרטיא ופלטיא ורבים מצויין שם קאי, אבל אינך אפילו עומד וצווח, נעשה כצווח על ביתו שנפל". לפיו דברי הברייתא "מפני שהבעלים מתייאשין מהן" מתייחסים רק לשלושת המקרים האחרונים שבברייתא. במקרים שקדמו להם ובהם "המציל... מזוטו של ים ומשלוליתו של נהר", גם אם הבעלים עומד וצווח, האבידה שייכת למוצא. כך גם פסק הרב יוסף קארו (שולחן ערוך חושן משפט סי' רנט, ז): "המציל מהארי והדוב וזוטו של ים ושלוליתו של נהר – הרי אלו שלו, אפילו הבעל עומד וצווח".

יוצא אפוא, שרש"י, תוספות, רמב"ן וראשונים נוספים חלקו בשלוש מחלוקות בהקשר לאבידה ששטפה נהר: [1] מדוע מותר למוצא לקחת, [2] מה הכוונה "רחמנא שרייה" [3] ומה לומדים מאבידה ששטפה נהר שמותרת על אבידות אחרות?

רש"י: [1] מותר לקחת כי הבעלים התייאשו. [2] התורה התירה ליטול גם אם האבידה הגיעה לידי המוצא לפני ייאוש הבעלים. [3] לומדים מאבידה ששטפה נהר שמותרת כי הבעלים התייאשו, שכל אבידה שהבעלים יתייאשו כי אין סימן – מותר למוצא לקחת.

תוספות, רמב"ן וראשונים נוספים: [1] מותר לקחת כי זה הפקר. [2] התורה הפקירה, זו גזרת הכתוב. [3] אין לומדים על אבידות אחרות מאבידה ששטפה נהר [ייאוש בעלים נלמד ממילים אחרות בפסוק: "וכן תעשה לשמלתו"].

¹¹ הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה ו, א) כתב בנוגע לאבידה ששטפה נהר שאם הבעלים התייאשו מותר לקחת. הרמב"ם (שם יא, י) כתב: "המוצא אבידה בזוטו של ים ובשלוליתו של נהר שאינו פוסק אף על פי שיש בה סימן הרי זו של מוצאה שנאמר 'אשר תאבד ממנו ומצאתה', מי שאבדה ממנו ומצויה אצל כל אדם, יצאת זו שאבדה ממנו ומכל אדם, שזה ודאי נתיאש ממנה". הרמב"ם התאים בין זוטו של ים ושלולית של נהר יחד עם אבידה ששטפה נהר וציטט את הברייתא מסוגייתנו, והוסיף: "שזה ודאי נתיאש ממנה". הרמב"ם (שם טז, ח) הזכיר שוב את הברייתא: "ומה אבידה של אדם אמרה תורה 'אשר תאבד ממנו ומצאתה' מי שאבדה ממנו ומצויה אצל כל אדם, יצאת זו שנפלה לים שאבדה ממנו ומכל אדם". אחרונים רבים דנו בשיטת הרמב"ם. ראה: הרב שבתאי פרנקל (ספר המפתח שם ו, א). הרמב"ם (שם יד, ט) כתב בנוגע למטבע שנפל "בתוך החול או בתוך העפר ונתעלם ממנו, הרי זה כנופל לים או לנהר והרי הוא של מוצאו, שהרי מתייאש ממנו מפני שאין בו סימן". מדוע הזכיר הרמב"ם "הרי זה כנופל לים או לנהר", הרי הבעלים התייאשו? אלא שהרמב"ם רצה לומר שבמקרה זה ברור לבעלים שהמטבע נעלם באותו רגע שהוא נפל לחול והסיכוי שהוא ימצא הוא אפסי, וכשם שברור שהחפץ שטבע בים או בנהר נעלם והסיכוי שיימצא הוא אפסי. גם אם הבעלים מחפשים בחול, "בדעה רעועה הוא מחפש כדרך שמחפשים בעפר שאר הבלשין שלא נפל מהן כלום שמא ימצאו מה שנפל לאחרים, כך הוא מחפש לא מפני שלא נתיאש" (רמב"ם שם). זאת בשונה מחפץ שאין בו סימן שאבד והדבר נודע לבעלים אחרי זמן אך הבעלים אינם מתייאשים מיד. הם בודקים: "שמא נתתיו לפלוני, או שמא במגדל הוא מונח, או שמא טעיתי בחשבון וכיוצא בדברים האלו" (רמב"ם שם יד, ה). רק כשהבעלים יתייאשו, או אז המוצא יהיה רשאי להשתמש בחפץ. ראה בדברי הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' גזילה ואבידה יד, ד-ה).

מבחינה מעשית אין נפקא מינה בין הראשונים, ומותר למוצא לקחת אבידה ששטפה נהר.¹²

סיכום

ברייטא דומה בשמו של רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק נזכרה בירושלמי ובבבלי. הנושא בירושלמי הוא: "מנין לייאוש בעלין מן התורה?", והנושא בבבלי הוא: "מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת?". התשובה היא מלימוד מאותו הפסוק: "וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה" (דברים כב, ג). הלימוד הוא מהמילה: "ממנו". כשאין יכולת לבעלים למצוא את החפץ כי הוא "אבוד ממנו" והוא גם "אבוד מכל אדם", אזי ברור שהוא התייאש מהחפץ ומותר למוצא לקחתו. לפי הירושלמי גם באבידה שנפלה מאדם כמו הדוגמאות שבמשנה הפותחת את הפרק שאין בהן סימן, הבעלים מתייאשים ומותר למוצא לקחת את החפץ.

רש"י הסביר שגם מהברייתא שנזכרה בבבלי יש ללמוד שכל אבידה שברור שהבעלים התייאשו ממנה, כמו אבידה ששטפה נהר, וכן גם חפץ שאבד ואין בו סימן, מותר למוצא לקחת. באבידה ששטפה נהר התורה התירה לקחת גם אם היא הגיעה לידי המוצא לפני שהבעלים יתייאשו. תוספות וראשונים אחרים כתבו שהברייתא בבבלי עוסקת רק באבידה ששטפה נהר, שמותר למוצא ליטול את החפץ. הסיבה היא שהתורה התירה למוצא לקחת כי היא הפקירה את האבידה מידי הבעלים, ולא מפני שהבעלים התייאשו. על ייאוש בעלים לומדים מהמילים שבאותו פסוק "וכן תעשה לשמלתו". לשמלה יש תובעים ויש סימנים, ומכאן שחפץ שאין בו סימנים – הבעלים מתייאשים ממנו.

12 הדיון בשיעור זה היה בנוגע לאבידה ששטפה נהר. כשאדם עצמו טובע בנהר או שנמצא במצב סכנה אחר, חובה לעשות כל מאמץ להציל אותו, כאמור במדרש ההלכה (ספרא קדושים פרשה ב פרק ד אות ח): "ומנין אם ראית טובע בנהר או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו, חייב אתה להצילו בנפשו? תלמוד לומר 'לא תעמוד על דם רעך' (ויקרא יט, טז)". על האמור במדרש ההלכה שאלה הגמרא (סנהדרין עג ע"א): "והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: אבדת גופו מניין? תלמוד לומר 'והשבותו לו' (דברים כב, ב). אי מהתם הוה אמינא: הני מילי בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי, אימא לא? קא משמע לן". רש"י (ד"ה אבדת גופו, וד"ה תלמוד) הסביר: "כגון נטבע בנהר מניין שאתה מצווה על השבתו? תלמוד לומר 'והשבותו לו' - קרא יתירא הוא למדרש: השב את גופו לעצמו". תוספות (ד"ה תלמוד) כתבו שהמילה "לו" יתרה ועליה דרשו. מכל מקום, המצבים הללו שיש בהם סכנת חיים וכגון שאדם טובע בנהר, נקראים בגמרא: "אבידת גופו". בגמרא (בבא קמא פא ע"ב) מופיע באופן שונה: "השבת גופו מניין? תלמוד לומר: 'והשבותו'".